

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 112 1991

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskriptet.

ISBN 91-87666-05-07

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala 1992

var för Bergman, tycks det, den högsta formen för något irrationellt i tillvaron, som bildade en motpol till det regelbundet alltförmänskliga, som han kunde se och förklara och kände sig nödgad att se och förklara. Han delade knappast den liberala teologiens förhållandevis optimistiska människosyn.

Örjan Lindberger

Per-Olof Mattsson: *Amor Fati – Rudolf Värnlund som prosaförfattare*. Akademityck AB. Sthlm 1989.

Rudolf Värnlunds författarskap har tidigare ägnats tre vetenskapliga studier. »Rudolf Värnlunds diktning t. o. m. 1931» är titeln på Henrik Wulffs lic.-avhandling från 1964, en biografiskt upplagd motiv- och idéstudie. Tre år senare hade Agneta Pleijel färdigställt sin lic.-avhandling, »De proletära motiven i Rudolf Värnlunds författarskap. En studie», en granskning av den radikala respektive den borgerliga pressens mottagande av och debatter om Värnlunds prosaverk. Arbetena, som är otrückta, är framlagda på de litteraturvetenskapliga seminarierna vid Stockholms respektive Göteborgs Universitet. 1978 disputerade Dag Nordmark på »En studie i Rudolf Värnlunds drama Den heliga familjen, dess litterära och sociala förutsättningar» (anmäld i Samlaren 100, 1979 av undertecknad).

Under 1980-talet har forskningsläget ändrats på så sätt att ytterligare arkivmaterial tillkommit. Intressantast härvidlag är den omfattande 20-talskorrespondensen mellan Rudolf Värnlund och Eyvind Johnson, som sedan Johnsons papper började överlämnas till KB 1984 med några få brända undantag och bortklippta stycken nu är bevarad till eftervärlden i två olika arkiv. För forskning och efter tillstånd av Cilla Johnson är det sålunda möjligt att via Bonniers arkiv och KB:s handskriftsavelning ta del av denna korrespondens, som vad beträffar omfattning – det rör sig om upp mot 600 och ofta flera sidor långa brev – och allmänt litteraturhistoriskt intresse torde ha få motstycken i arkiven.

Forskningsläget vad beträffar Värnlunds författarskap kan med tanke på vad som hittills gjorts och det material som föreligger betecknas som gott. Men därmed naturligtvis inte sagt att författarskapet också är forskningsvärt. Jag vill dock påstå att detta i hög grad är fallet. Ur åtminstone tre perspektiv förefaller det fruktbart att bedriva vetenskap på Värnlunds diktning och roll i vår litteraturhistoria:

Värnlunds estetik har ägnats mycket liten uppmärksamhet. Romanernas karaktär av på olika vis formellt modernistiska projekt återstår ännu att närmare bestämma.

Från litteratursociologiska utgångspunkter syns det givande att ägna författarskapet två olika typer av studier. Dels för att närmare kunna bestämma förhållandet mellan den problematisering av personlighetsbegreppet och den fördjupning av individbeskrivningen, som djuppsykologin erbjuder Värnlund och som ställer honom i konflikt med såväl proletär propagandistisk estetik som borgerligt akademisk idea-

lism. Däremot låter sig emellertid dessa intressen förenas med den nya radikala intelligentians öppenhet för vad som med Hendrik de Mans term kan betecknas som »socialismens psykologi» och som debatteras i samband med socialdemokratins modernistiska projekt vid decennieskiftet mellan 20- och 30-tal med dess visioner om frigjorda människor i ett rationellt folkhem. Dels med inriktning på den specifikt litterära institutionen, dess offentlighet, intressekonflikter och dominansförhållanden sådana de låter sig bestämmas genom en kultursociologisk analys av dess strukturer, dynamik och funktion.

Komparativt inomlitterärt är förhållandena mellan den första generationen arbetarförfattare till stora delar outredda. Det är på det fältet Per-Olof Mattsson arbetar i sin avhandling, när han säger sig vilja lyfta fram tidigare efterlysta »centrala delar» av författarskapet och »på den grundvalen försöka placera in prosaförfattaren Värnlund i den svenska prosans utveckling under 1920- och 30-talet». Också efter Mattssons arbete återstår många av dessa relationer att utreda och närmare precisera.

Mattssons avhandling »Amor Fati – Rudolf Värnlund som prosaförfattare» är disponerad i fem kapitel. Kap. 1 urskiljer några av de temata och problem i den tidiga prosan och novellerna som kommer att uppta Värnlund som prosaförfattare. Kap. 2 analyserar »Vandrare till intet» (1926) som varken en självbiografi eller en ideologisk bekännelseroman utan en icke-realistisk andlig självbiografi, som mynnar ut i ett bejakande av konstnärsrollen – ännu i romantisk-individualistisk kostymering. Kap. 3 preciserar arten av den legering Värnlund gör mellan en psykologisk och en social roman. I fokus för analysen står »Ung Fröken» (1927) och »Förbrytare» (1928). Kap. 4 prövar begreppet dialog på Värnlunds romaner och kap. 5 relaterar det sena 20-talets och 30-talets prosa till de samtidens estetiskt modernistiska projekt, som storstadsromanen och primitivismen utgör.

Avhandlingens avslutas med att Mattsson återknyter till vad han ser som ett centralt tema redan i författarskapets begynnelse – konstnärsskapet som bestämmelse. Värnlunds kärlek till diktandet består men den har ärrats under år av kamp i den litterära institutionen. Till Eyvind Johnson skriver han och Mattsson citerar på avhandlingens sista rader: »Därför är skrivandet vårt öde och i stället för att klyva sig själv med tankar på att 'tröttna', att sluta, borde vi säga med en av mina husgudar, Nietzsche: Amor fati; fritt översatt: jag älskar ödet!» (s. 124).

Om avhandlingens formella kvaliteter är nästan enbart gott att säga. Mattsson citerar flitigt inte bara ur romanerna men också ur den omfattande handskrivna korrespondensen. Mycket sällan och då av bagatellartat slag möter man några felaktigheter i återgivningen. Hänvisningarna till och referaten av annan forskning och essästik är rättvisande och förmågan att skilja mellan vad som hör hemma i löpande argumenterande framställning respektive i notapparat är god. Avhandlingsprosan är glanslös av det förtroende-givande laget.

Mattssons materialkännedom är utomordentlig och han dokumenterar den till yttermera visso i den

mönstergilla bibliografi över Rudolf Värnlund som tillfogats avhandlingen. Dock saknar jag i hans arbete ena hälften av den korrespondens jag ovan nämnt. Mattsson har Rudolf Värnlunds brev till Eyvind Johnson som sitt basala källmaterial utöver den publicerade prosan. Det är därför anmärkningsvärt, att han inte använder sig också av Eyvind Johnsons brev. Avhandlingen är färdigställd i oktober -89 och även om förhållandet tidigare var annorlunda, hade det varit möjligt för Mattsson att senare inarbeta också detta material.

Den täthet med vilken brev växlades mellan de två vännerna gör korrespondensen till en fortlöpande dialog och självklart låter sig den ena partens utsagor bättre tolkas och förstås om man vet vad de utgör svar på eller hur de besvaras. Periodvis skriver de två unga författarna till varandra varje vecka, ibland avgår flera brev i samma vecka. De samtalar per brev. Värnlunds redovisade läsning låter sig rätt bestämmas vad gäller intentionsdjup och originalitet först med hjälp av Johnsons brev, i vilka den ibland initieras och ofta kommenteras. I Johnsons brev redovisas också de generellt sett mest empatiska läsningar jag sett av Rudolf Värnlunds 20-talsprosa. Några av Johnsons utförliga kommentarer syns påverka Värnlunds självförståelse vad gäller det egna verket och har av allt att döma stor betydelse för det fortsatta författarskapet. Mattsson saknar sålunda grund för sina kommentarer om de båda vännernas intellektuella jämbördighet och hans förvåning inför Örjan Lindbergers något svepande formulering i frågan är möjligen sympatisk men utan auktoritet. Det är en brist i avhandlingen att detta centrala arkivmaterial inte inarbetats.

Per-Olof Mattssons utgångspunkter för sitt vetenskapliga arbete är konventionella. Vad står där i texten frågar han och för strängt undan det han uppfattar som tolkares förutfattade meningar eller ideologiska önskeläsningar. De textens nyskapare om vilka Stanley Fish säger »Interpreters do not decode poems; they make them» föreställer jag mig att Mattsson skulle vilja, åtminstone i princip, hänvisa till extramural verksamhet. Han deklarerar inte själv sina utgångspunkter på annat sätt än att han säger sig luta avhandlingen mot en kombination av traditionella metoder – »biografisk, genetisk och illustrativ komparation etc.» Det flitiga bruk han gör av Värnlunds korrespondens klagör, att han tillmäter deklarerade författaravsikter en stor roll, när det handlar om att belysa diktverket. Ja, i likhet med en teoretiker som E. D. Hirsch Jr. skulle nog Mattsson ge författarintentionen utslagsröst, när delade meningar uppstår om innebörden av Värnlunds författarskap. Emellertid ägnar sig inte Mattsson åt någon explicit reflexion, när det gäller dessa tolkandets teoretiska utgångspunkter. Det har för visso sina givna poänger att på detta sätt avstå från den stundom självbespeglade diskurs, som under senare år utvecklats som en reaktion mot ett trångsynt positivistiskt vetenskapsideal. Likväl menar jag, att hans tystnad i dessa frågor inte bara är ett uttryck för den insiktsfulla självtilliten hos den som låter andra prata medan han själv forskar. I kapitel 3 finner jag sålunda en indirekt positions-

angivelse, när det gäller texttolkning och litteraturvetenskap. Formuleringarna är så absoluta och skulle få sådana konsekvenser för ett litteraturvetenskapligt arbete med textförståelse om de skulle göras normgivande, att de bör begrundas. Mattsson skriver i första hela stycket på s. 76 och efter en polemik mot Wulff:

»Ett särdrag i Värnlunds romaner är avsaknaden av någon 'objektiv' bakgrund till gestalterna. Författaren upprättat inga kriterier mot vilka läsaren kan bedöma romangestalternas handlingar och beteende. Det som återges kan framför allt hänföras till två kategorier, dels samspelet mellan gestalterna och dels det självmedvetande dessa ger uttryck för. Om man vill relatera romangestalterna till någon form av etablerad moraluppfattning, står detta givetvis var och en fritt. Men det blir då fråga om en åsikt som saknar stöd i Värnlunds texter. Därav följer också att något omedvetet eller undermedvetet som inte är artikulert i texten inte heller går att återfinna hos gestalterna.»

Styckets innebörd är att det som är oartikulerat i Värnlunds texter undandrar sig vår vetenskapliga analys. Det är en radikal ståndpunkt. Tolka är alltid att supplera mening. Texten har med Ingardens term hål som den seriöse läsaren har att fylla ut. En litterär text karakteriseras av att den i regel inte uttryckligen formulerar sina intentioner, som Wolfgang Iser säger. Det viktigaste är uttalat. Textens intentioner finns i läsarens fantasi och kreativa föreställningsförmåga. Tolkandet är att försöka – med all vederbörlig observans på språkliga och genremässiga koder – sammansmälta texten med den egna erfarenhetshorisonten, dvs. skapa betydelse genom läsning. Texten anger villkoren för de betydelse som kan uppstå i läsprocessen, men det är läsaren som åstadkommer dem.

Detta är den fundamentala skillnaden mellan Värnlunds brev och Värnlunds diktverk, när det kommer till analys. Ja, den fundamentala skillnaden också mellan Värnlunds brev om sina diktverk och själva dessa diktverk. Konsekvenserna av programmatiska deklarationer av citerat slag är att man begränsar den vetenskapliga redogörelsen för diktverk till inventarieförteckning och rollistor samt parafraserande framställningar av de uttryckligt formulerade idédiskussionerna.

Nu tillåter emellertid och naturligt nog Mattsson sig själv betydligt djärvare utsagor om diktverken. På samma sida som nyss citerats från sammanfattar han sin analys av »Förbrytare»: »Konstnären är i romanen inte längre bara en förbrytare mot sin egen natur utan själva orsaken till hans offer blir ifrågasatt – verket. I och med att Folkeson genom sina minnesbilder och det sociala sammanhang han får bevittna, inte längre kan negligera motivets genesis tvingas han ompröva grundvalen för sitt konstnärsskap.» (Dvs. Folkeson har själv konstruerat den sociala miljö i vilken han kan söka skapa det »vardagsansikte i upp-lösningstillstånd» som fascinerar honom och som leder till modellens sammanbrott.)

Mattssons analys är utmärkt. Den är en tolkning.

Han har tillfört texten mening – gett den betydelser utöver dem som är textens lexikaliska eller i den artikuleraede.

Den radikala försiktighet, som präglar avhandlingens resonemang är i sig förtjänstfull. Men det är uppenbart att denna stränghet dels innebär teoretiska svårigheter, vad gäller förhållningssätt till fiktionsprosa, dels svårigen låter sig upprätthållas, när det kommer till vetenskaplig praxis. Låt mig med ytterligare ett exempel påvisa problem av teoretiskt-metodiskt slag i avhandlingen och peka på en svårighet, som paradoxalt nog kan uppstå för en forskning med radikalt låg profil, när det gäller teoretisk djärvhets eller ambitionsnivå. Nu går jag till kapitel 2 och till den utförliga analys som där görs av hur Värnlunds Stirner-läsning integreras i hans roman »Vandrare till intet». Avsnitten »Bengt Nyberg och Max Stirner» samt »Den Endes kamp med Gud» utgör en av avhandlingens längsta sammanhängande argumentationer och söker slå fast att Värnlund med romanen gör sig till tolk för Stirner och att Leo Fast är dennes profet.

Värnlunds Stirner-läsning är bekant för alla som arbetat med författarskapet. Men Mattsson driver analysen långt längre än vad som tidigare prövats och ser Värnlunds debutroman som en vandringsroman i enlighet med Stirners utvecklingsschema, där barnets, ynglingens och mannens åldrar blir stadier på väg mot den frigörande självbejakelse, som är att ställa sin sak på intet och att göra sig själv till sin enda egendom. Mattsson klargör motsägelsen mellan romanens innebörd och dess titel. »Vandrare till intet» är nämligen i romanen just de som inte förmår ställa sin sak på intet, dvs. de som bekänner sig till religion och revolution och svärmeri. Men den som står på Stirners intet är realist och han har genomskådat svärmeriet. »Intet» ges alltså motsatta innebörder i Stirners tänkande och i romanhjältens på dess grundvalar utvecklade filosofi.

Mattssons läsning innebär emellertid, att han öppnar romanen för en livlig trafik mellan romanvärldens fiktionsnivå och Stirners filosofi. Han tar på sig Stirners glasögon och går på jakt i Värnlunds roman efter Stirners stadier och mål. På s. 60 och 61 läser man: »Om Leo ska kunna uppnå mannens position i Stirners schema måste han utkämpa den avgörande striden [...] Men Leo övervinner frestelsen och går därmed, enligt Stirner, ur kampen som en suverän. Det förefaller rimligare att betrakta detta moment i Stirners filosofi som inspirationskälla till gudsbrottningen.» (Dvs. rimligare än att se den som en replik till Ragnar Jändels omvändelse.) Längre ner på s. 61 läser man vidare, att »Leo solidariserar sig med Stirner och Bengt Nyberg, och bygger sin sak på intet». Mattsson menar sig på så sätt kunna urskilja »Stirners roll i romanen», som det heter på s. 61 med avslöjande val av prepositionen. Idégivaren-filosofen befinner sig emellertid utanför romanen och spelar han någon roll, vilket i detta fall är otvivelaktigt, gör han det *för* och inte *i* romanen.

När så Mattsson frilagt denna romanens idégrund gör han en precisering av egendomen »intet» – dvs. det egna – och påstår att i romanen och för Leo Fast

betyder egendomen minnet och konsten. Åtminstone är det, förklarar Mattsson »ett fruktbarare alternativ» än att se intet som ohämmad egoism. Fruktbarare alternativ – åtminstone för Mattsson själv, som då kan fortsätta resonemanget och låta Leo Fasts mansroll bli konstnärskapets och därmed utgöra Värnlunds stolta fanfar som romandebutant.

»Vandrare till intet» blir i Mattssons läsning Leo Fasts vandring till intet och Värnlunds andliga självbiografi. Som ytterligare stöd för sin identifieringskonst anför Mattsson namnet Leo Fast som är förbluffande likt beteckningen »fantast» skriver han och beteckningen »fantast» är ett moment i Värnlunds egen självkaraktäristik i antologin »Ansikten». Att denna skrevs 1932 bekräftar härvidlag inte avhandlingsförfattaren. Jag menar att Mattsson i detta avsnitt reducerar Värnlunds roman till en populärfilosofisk traktat och att hans analys blir en svajande konstruktion. Visst har Mattssons tolkning anslående drag. Men särskilt strängt vetenskaplig är den inte. Inte någon formulering i romanen ger oss rätt att påstå, att Leo slutar som konstnär och författarens ställföreträdare på den fiktiva scenen. Lika väl kunde det påstås, att det är Bo Eriksson med sin kapotkinskt-anarkistiska filosofi som förlöser Leo. Det är ju i dialog med Bo Eriksson som Leo når befriande insikt. Inte heller ger Värnlunds egna utsagor tillräckligt stöd för en sådan identifiering mellan Leo och konstnärsrollen och Värnlund själv. De explicita formuleringarna i breven till Johnson handlar i stället om att romanen bör förstås som en desillusionstext, som en uppgörelse med det sociala, politiska svärmeriet och som en bekännelse till en praktisk livshållning – förenlig med den elementarsocialism som Värnlund bekänner sig till vid så många tillfällen under 20-talet. Vad Leo erkänner på romanens slutsidor är en jagiskhet av det driftsbetonade slaget. Den är förenlig i Värnlunds tankevärld med en praktisk godhet utövad tillsammans med andra jag-erkännare. Det är fromheten, religionen i metafysisk eller politisk form, som han gjort upp med.

Mattssons argumentation övertygar inte om att en annan och snävare och mer biografisk tolkning av romanen är att föredra – som vetenskap. I den komparativa forskningstraditionen av den försiktiga skolan är det som två krafter skulle strida i forskarens bröst: å ena sidan driften att reducera och frilägga och synliggöra s. k. verkliga förhållanden, om än av bagattartade dimensioner. Å andra sidan behovet av att få någonting rejält gjort, klargöra sammanhang och legitimera verksamheten i påvisbara mönster. Skräcken för tomrummet spelar ibland den positivistiska forskningstraditionen ironiska spratt och den försiktiga överger sin försiktighet och börjar bygga torn – om än smala torn – på lösan sand och svajande konstruktioner presenteras som hårdför forskning. Jag menar att Mattssons läsning av »Vandrare till intet» har sådana drag av konstruktion.

I sitt tredje och femte kapitel söker Mattsson beskriva förskjutningar i och förändringar av Värnlunds författarskap och författarroll. I det tredje vill han visa hur Värnlunds föreställningsvärld dynamiseras av kontakten med de utmaningar som djuppsykolo-

gins påstående innebar. Vidare uppmärksammas här Värnlunds försök att förena djuppsykologiska och sociala frigörelseprojekt. I det femte kapitlet ansluter Mattsson till den analysen och försöker visa hur under 30-talets början Värnlund når ny balans i sitt författarskap med en starkare social intresseinriktning än tidigare. Förändringen handlar alltså om en »omsvängning till en mer utåtriktad attityd från Värnlunds sida» eller med en annan formulering på samma 62:a sida, »en vändning utåt och ett vidgande av perspektivet».

Skrivningen har sin bakgrund i analysen av den första fasen av författarskapet som uttryck för en »romantiskt orienterad konst- och konstnärsuppfattning». Jag har redan påtalat att Mattsson låter »Vandrare till intet» bli ett sådant uttryck. Den konstnär som i det senare författarskapet har Värnlunds sympati är då inte längre romantikern utan den deltagande och ansvarstagande.

För sin analys av denna omsvängning utgår Mattsson också från Värnlunds omfattande litteraturpolitiska och allmänideologiska artiklar och inlägg. Som ingen tidigare Värnlundforskare behärskar Mattsson hela skriftställarskapet och han rör sig till synes obesvärat mellan brev, artiklar, undanskymda noveller i tidens magasin och romanerna. Framställningen är tät av information och av illustrerande citat och tar sig fram på fast mark. På några punkter ifrågasätter jag dock Mattssons skrivning, på andra ställen vill jag ge kompletterande perspektiv.

På s. 80 skriver Mattsson syftande på romanen »Förbrytare» och dess konstnärsdiskussion: »Den nedtoning av det romantiska konstnärskapet som processen resulterar i kan med Ingemar Algulins bekanta term betecknas som en form av orfisk reträtt.» Högst metaforiskt i så fall, vill jag påstå. Mattsson gör konstnären Folkesons kollaps till uttryck för författaren Värnlunds kritik av bristande social ansvarskänsla och romanen »Förbrytare» sägs inta »en central plats i framväxten av Värnlunds sociala åskådning» (s. 80). Resonemanget är vanskligt. Någon exklusiv orfisk poetroll i traditionsmedveten romantisk-modernistisk anda har för övrigt aldrig haft någon bekännare i Värnlund. Frikopplat från social diskussion är hans författarskap inte ens under den första perioden om annat än eventuellt i enskilda noveller skrivna för brodet.

Konsten kan aldrig ersätta livet, skriver Värnlund gång efter annan och det är hans åsikt också i början av 20-talet. Till och med i de självbespeglade prosastyckena »Samvetet» och »Inbillningarnas bok» – med den senares, som Mattsson skriver i första kapitlet, konsekvent inåtvända uppmärksamhet (s. 30) – blir texterna som helheter ifrågasättanden av denna självbespeglning. Den passiva åskådarrollen förkastas. Och även om »Förbrytare» görs till en uppgörelseroman som ifrågasätter ett romantiskt konstnärsideal med vidhängande jag-fixering och därmed beskrivs som startpunkten för en ny fas i författarskapet – den nya sociala öppenheten – får man i så fall svårt att placera den därpå följande »En dålig mans dagbok» från 1929 i schemat. I »En dålig mans dagbok» möter vi ju en gestaltning av den extrema stirnerianismen

och Värnlund låter inte förstå att denna text skall läsas som den definitiva uppgörelsen med en asocial individualism utan snarare som en gestaltning av en man som befriat sig från gängse moralkomplex. På s. 205, alltså mot bokens slut, låter han Herbert Folkeson, huvudpersonen säga: »Det finns emellertid två lika starka ursprungsdrifter i den mänskliga naturen: viljan att hänge sig ända till självutplåning, och fruktan för att förlora sig själv, att bli utplånad!»

Det är ett nyckelcitat. Det är till stor del detta som upptar Värnlund i roman efter roman under 20-talet. Så elementärt: att hålla kaos borta, att bli ett »jag». Att bli ett jag som kan möta ett du och delta i ett vi. Stirners perspektiv som det framgår av »Den enskilde och hans egendom» gäller framför allt de sociala implikationerna av en anarkistisk bekännelse. Men Stirners socialt-politiskt laddade påståenden transformeras oftast av Värnlund till ett individualpsykologiskt plan. Stirners sammanbitna besvärjelser använder sig Värnlund av för att skydda det utsatta jaget. Och omvänt: På den sociala nivån är Värnlund alltid gemenskapsinriktad, alltid något slags socialist och därmed trots allt en del from, en gnutta bekännare och skyggar för Stirners hänsynslösa jag, ja, är dess fiende.

Den nya etik som Mattsson säger sig kunna knyta till »Förbrytare» och som gör denna roman enligt honom, som han skriver på s. 80, »central i framväxten av Värnlunds sociala åskådning», är inte så ny i Rudolf Värnlunds författarskap. Man finner den i »Vandrare till intet». Den utgör tema i »Ja och nej» med dess bältesspänning som slutar i en förlösande vision av den praktiska godheten. Den gestaltas i »Upproret», där Martin Dahl till sist delar med sig av sin kraft i en enkel handling av solidaritet.

Där Mattsson vill betona förskjutningar, förändringar – om än med flera reservationer, vilket i sig blir en demonstration av svårigheterna med hans historiskskrivning – där vill jag i stället rikta uppmärksamheten på konstanterna i det värnlundska författarskapet. Problematiken är densamma under hela 20-talet: En socialism utan individualmedvetande blir lögn och svärmeri – en individualism utan gemenskapstillit är sterilitet. Ja, också »Det frias bojer» från 1931 har sina fästpunkter i denna problematik.

Det är förvisso sant att Värnlund under senare delen av sitt romanförfattarskap vid flera tillfällen lägger ut texten om en social diktning och om litteraturen som medium för nutidsmänniskans orientering i tidens kaos. Men är det inte så, att detta delvis hänger samman med att han i den litterära offentlighet i vilken dessa inlägg görs, måste utföra ett annat arbete än i sina romaner? I den litterära debatten var han hårt ansatt av Stolpe och några av akademikerna och tvingades in i ett försvar mot de groteska och häpnadsväckande råa beskyllningar han utsattes för. Anklagad av Stolpe för att vara patologisk och driven av destruktiva krafter, försvarade han sig flott med att tala om proletärlitteraturens sociala ansvarstagande.

Jag hade önskat att Mattsson vidgat sin analys här och relaterat deklARATIONERNA och de manifestartade uttalandena till den kamp för position i den litterära offentligheten som under senare 20-talet faktiskt gäller livet för Rudolf Värnlund – och för Eyvind John-

son och för Gustaf Hedenvind-Eriksson. I så fall tror jag, att han hade fått göra ytterligare reservationer, när det gäller vad han kallar »omsvängningen». Det är trots allt så att ännu 1930 talar Värnlund om att ett och samma tema gäller för hans författarskap – det om »individualism och kollektivism». (Se s. 153, not 21 i avhandlingen.) Och i artikeln »Om konservativ och revolutionär livssyn» som han skriver 1934 och som Mattsson citerar ur på s. 104, läser man att vad Värnlund ser som sitt författarskaps kärna är att diskutera hur »jagbejakelse» kan upprätthållas utan att jaget »inkräkter på duets lika rätt». Och vidare: Hade Mattsson inte så raskt gått förbi »Hedningarna som icke hava lagen» från 1936, hade han fått redogöra för en idéroman där den värnlundska grundfrågan ställs på ett av de intressantaste sätten i hans författarskap. I »Hedningarna som icke hava lagen» möter vi till yttermera visso än en gång flera av gestalterna från 20-talsromanerna. Leo Fast, t. ex. gör comeback som ideolog och jag menar att Mattsson skulle få svårt att integrera »Hedningarna som icke hava lagen» i sin något schematiska framställning av vad han kallar förändringen av Värnlunds författarskap.

Ur ett perspektiv där i första hand kontinuiteten och enhetligheten i författarskapet uppmärksammas och ur vilket man observerar hur skilda texter tematiserar en grundhållning blir det också lättare att undvika en vanlig typ av missvisning som ibland vidlåder komparativ litteraturforskning.

Jag hade ovan diskuterat Mattssons Stirneranalys av »Vandrare till intet». Värnlund använder Stirner till det han behöver för sin skapande fantasi, menade jag. Han skriver inte populärfilosofi utan skönlitteratur. Så är det generellt med annan läsning för en författare.

Författarens sanningsbegrepp är subjektivt – det handlar om att införliva och göra till eget det som behövs för att den konstnärliga gestaltungsprocessen skall fortgå. Detta är elementärt. Ändå är den litteraturhistoriska forskningstraditionen fylld av exempel på att denna integrationspsykologi inte medberäknas, när påverkan skall fastställas. När Värnlunds läsning av psykoanalytisk litteratur äger rum vid mitten av 20-talet är den så att säga förberedd och blir svaret på ett behov hos honom. Han får t. ex. hos Adler bekräftelser på sina föreställningar om självhävdsen som ett slags grunddrift och han kan nu kombinera Adler med Nietzsche och med Stirner och hans gestaltskapande energi laddas med nytt material. Värnlunds läsning av psykoanalytisk teoribildning är som Mattsson också skriver ytlig. Men det viktiga att konstatera är att den inte får honom att ändra livssyn utan blott fördjupa den.

Jag invänder alltså inte mot Mattssons sätt att knyta »Freudismen» till romaner som »Förbrytare» och »Ung fröken», men betonar att de nya kunskaperna låter sig integreras i Värnlunds grundvision av världen med dess människor och jag ser hur han ständigt återvänder till samma motsättningar.

Kapitel 4 är avhandlingens djärvaste. Den karaktéristiken är inte avsedd som en sammanfattande värdering. Det torde ha framgått av det tidigare att jag har stor respekt för det ofta handfasta klargöringsar-

bete som kännetecknar merparten av Mattssons avhandling. I fjärde kapitlet prövar han emellertid ett modellresonemang på Värnlunds texter – det är stimulerande men också mycket diskutabelt.

Flera forskare och kommentatorer har observerat den dialog som pågår i Värnlunds författarskap. En dialog inom de enskilda diktverken mellan olika livs-åskådningar och ideologier och en dialog mellan de olika enskilda diktverken.

Mattsson söker precisera dessa förhållanden i avslutning först och främst till hur Bachtin brukar begreppet dialog. De motsättningar mellan jaghävdsen och gemenskapsdrift som vi tidigare talat om som utmärkande för författarskapet står i en påtaglig dialektisk relation till varandra; jaghävdsen är en förutsättning för gemenskapsdriften och omvänt är gemenskapen, du-medvetandet, inte möjlig att nå med mindre än att jaget är relativt integrerat.

Värnlund var själv ytterligt medveten om denna dialektik. »Den som stryker under den ena boken måste stryka under den andra med, ty de tu äro ett», skriver han till Eyvind Johnson à propos »Vandrare till intet» och »Ja och nej», som skenbart sett kan förefalla väsensskilda.

I ett utmärkt inledande avsnitt av kapitlet kallat »Rudolf Värnlund som Hamlet?» klargör Mattsson dessa förhållanden och relationer. Han för därefter samman detta dialogtema med Dostojevskijs författarskap i enlighet med Bachtins lansering av begreppet och vill hävda ett djupare samband mellan Värnlunds författarskap och Dostojevskijs än vad som tidigare observerats. Låt mig bara helt kortfattat här påpeka, att i Henrik Wulffs lic.-avhandling spelar Dostojevskij en central roll i de komparativa analyserna. Ö. h. skulle jag önskat en något mer generös hållning till denna lic.-avhandling, som om än relativt mekanisk i sin uppläggning rymmer många goda observationer och där några av romananalyserna övertygande klargör ideologiska mönster i texten. (Jag tänker bl. a. på analyserna av »Ja och nej», »Förbrytare», »En dålig mans dagbok».)

Mattsson är förebildligt försiktig när det gäller att binda samman Värnlunds och Dostojevskijs dialogtekniker. Han har klar blick för att också före det att Värnlund 1927 läser »Bröderna Karamasov» är dialogen en strukturerande princip i Värnlunds texter. Men när han så definierar det dialogiska i enlighet med Bachtin uppstår problem.

För Bachtin är det dialogiska författarskapet ett där samtal pågår och blir oavslutade. Dvs. de fiktiva gestalterna gör författaren rangen stridig som auktoritet och berövar honom hans rätt till monologisk suveränitet. Som ett i hög grad dialogiskt författarskap menar Bachtin att Dostojevskijs kan karakteriseras. Som ett i hög grad monologiskt författarskap skulle omvänt Jan Myrdals kunna bestämmas. Låt oss här bortse från de teoretiska svårigheter som det innebär att på detta sätt fastslå att författaren, som strukturerat sitt verk och skrivit det från dess första sida till dess sista, likväl inte kontrollerar den ideologiska debatt i romanen som han själv initierar. Att hans diktade gestalter talar filosofi över hans eget huvud – och det handlar här inte om intertextuella mönster av oavvis-

ligt slag utan om en diskurs på den medvetna idédebattens nivå. Men oavsett vilka problem som ligger i den bachtinska konceptionen, menar jag att hans dialogbegrepp närmare besett inte konsekvent låter sig brukas för att komma åt det speciellt värnlundska.

Två aspekter kan läggas på dialogbegreppet. Den ena handlar om att i det dialogiska författarskapet är intresset fokuserat inte på hjälten plats i världen utan på hjälten perspektiv på världen. Hur han ser på världen och inte hur världen ser på honom. I den meningen tycker jag, som Mattsson, att man kan se likheter mellan Värnlunds romanvärld och t. ex. Dos-tojevskijs eller för den delen Lars Ahlins. Och här skulle framställningen ha kunnat byggas ut till en närmare analys av den värnlundska romanens formvärld – dess antiillusionskaraktär.

Men i den andra meningen, den om samtalet som ett där varken romangestalt eller författare utan möjligen bara läsaren ges sista ordet, kan jag inte se att Värnlunds annat än på en ytlig nivå är ett dialogiskt författarskap. Tvärtom vill jag kalla det ett monologiskt i dess fortskridande rörelse mot en hållbar livs- och världsåskådning. Värnlunds romaner har en huvudperson – hans alter ego – och denna person är klädd på olika sätt i olika romaner men alla dessa skepnader och roller är projektioner och symboliska gestaltningar av det drama som är Rudolf Värnlunds eget och där författarens röst tränger sig fram och där författaren alltid har sista ordet. Rollerna i författarskapet är ett antal »ex. Värnlund» – för att nu bruka den träffande karakteristik som är Värnlunds egen i Ansikten. Hans projekt är att nå en hållbar ideologi och från att vara en *individ mellan* tvenne världar bli en *dubbeltmänniska* i tvenne världar för att nu uttrycka det lekfullt med hjälp av värnlundska begrepp.

Dialogen är en naturlig form för Värnlunds gestalt-skapande. Så naturlig att den ibland präglar också hans sätt att skriva brev och dagboksanteckningar – i flera av dessa övergår han till dialogisk framställning mellan olika inre röster. Vi vet också att det är dramatik som är den genre Värnlund sätter högst. Hade Mattsson också beaktat Värnlunds dramatiska författarskap – frånvaron av en diskussion av det är en brist i avhandlingen – då hade han kanske blivit mer tveksam vad gäller tillämpbarheten av dialogbegreppet i denna bachtinska mening av ordet.

Det är nämligen också så att Bachtin – paradoxalt men intressant nog – själv karakteriserar dramat som en icke-dialogisk genre; dramat med dess gestaltade, konkreta, fullbordade karaktärer, som åtminstone i en dominerande realistisk-naturalistisk tradition har sociologi, kön, ålder och psykologi väldefinierade. Jag menar alltså, att det dialogiska hos Värnlund är dialogiskt på det sätt som ett dramatiskt stycke är det.

I Avsikter från 1945 finns några intressanta reflektioner av Värnlund som ytterligare belyser vad jag vill komma åt. Den texten är i mycket en bekännelse till dramatik som genre och på uppsatsens sista sida skriver Värnlund om de gestalter som befolkar dramatikers drama: »Var och en har sugit till sig en del av hans själskraft, var och en är och representerar en sida av hans livsuppfattning.» Det finns inte vattentäta skott mellan dramatiker och romanförfattaren

Värnlund – deras texter är dialogiska på i princip samma sätt. Dvs. på det monologiska sättet om man vill anknypa till Bachtin!

Dessa invändningar hindrar inte att jag finner, att Mattsson utifrån sin observation av det dialogiska i Värnlunds författarskap och frikopplat från den bachtinska begreppsbyggnaden i kapitlet gör flera övertygande sammanfattningar av författarskapets huvudtema med dess spänningsförhållanden inom och mellan romanerna. Det är alltså inte förmågan att analysera det är fel på. Det är modellen för analysen.

Avslutningsvis kan och bör man fråga sig vad det blev av den inplacering av Värnlund i den svenska 20- och 30-talsprosan, som Mattsson ställer i utsikt i avhandlingens inledning. Ganska litet, måste man konstatera. Snarare än en utförd analys av Värnlunds relationer till samtidsprosan pekas intresseväckande förbindelser ut. Framför allt de mellan Hedenvind och Värnlund, Martin Koch och Värnlund, Hjalmar Bergman och Värnlund. I stället för detta upprättar Mattsson i och för sig högst plausibla samband mellan Döblins och Dos Passos storstadsromaner och Värnlunds »De frias bojor» och sociala 30-talsromaner. Men man hade gärna sett en närmare analys av de förhållanden man fått löfte om skulle bli utredda. Och nog kan man anta att det skulle vara mycket givande att diskutera förbrytarpsykologi hos Andreas Bjerre, Martin Koch och Rudolf Värnlund. Och säkerligen skulle det visa sig vara produktivt att närmare utreda Hedenvinds tvenne världar och deras förbindelser med Värnlunds båda. Mattsson har ju spåren uppe. Synd att han inte hämtar hem bytet.

Med »Amor Fati – Rudolf Värnlund som prosaförfattare» har Per-Olof Mattsson skrivit en avhandling som visar att han är grundlärdd på författarskapet och att han förmår urskilja vad som är originellt i det. Den värnlundska prosan presenteras här tillförlitligt och får sina tematiska motsättningar klargjorda. Övertygande kan Mattsson visa med vilken hög grad av medvetenhet och hängivenhet, som den unge Värnlund skapar sitt författarskap.

Den fortsatta forskningen på författarskap har med denna avhandling fått sin orienteringspunkt.

Tomas Forser

Bo G. Jansson: *Självironi, självbespeglning och självreflexion: den metafiktiva tendensen i Eyvind Johnsons diktning*. (Skrifter utgivna av Litteraturvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet 27.) Uppsala 1990.

I titeln på Bo G. Janssons doktorsavhandling är särskilt den andra hälften informativ: BGI intresserar sig hos Johnson för den form av »fiktiv självmedvetenhet», som innebär att det i det litterära verket framhävs att dess fiktionvärld är en språklig konstruktion, något konstgjort och endast illusoriskt verkligt. Efter att ha diskuterat begreppet metafiktivitet med hänvisning till framför allt engelskspråkiga teoretiker tillämpar BGI det på en stor del av Johnsons omfattande produktion. Han betonar då bland annat de fiktiva personernas medvetenhet om sin tillvaro som